

ARTUR SADECKI

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1365-8496>

PROTEST, KTÓREGO NIE BYŁO — SPOTKANIE ANTONIEGO CZECHOWA

A PROTEST THAT NEVER HAPPENED — ANTON CHEKHOV'S *AN ENCOUNTER*

In his article, Artur Sadecki analyses the theme of protest in Anton Chekhov's short story *An Encounter*. This story belongs to a cycle of stories in which Chekhov refers to Leo Tolstoy's thoughts, chiefly to the principle of nonresistance: the refusal to violently resist evil. Sadecki shows how this idea has affected the lives of two ordinary people: the peasant Ephraim and the thief Kuzma. Ephraim's refusal to use violence after the theft influences Kuzma, but the latter takes a long time to regret his deed and soon returns to his former life. In Chekhov's fiction, this form of protest turns out to be incomplete; it causes people to act unnaturally and fails to create strong interpersonal ties in a society that offers individuals no educational, medical or moral-religious support.

Keywords: Chekhov, Tolstoy, non-resistance to evil by violence, protest

ПРОТЕСТ, КОТОРОГО НЕ БЫЛО — ВСТРЕЧА АНТОНА ЧЕХОВА

Предметом анализа в настоящей статье является тема протеста в произведении *Встреча*. Оно принадлежит к циклу рассказов, в которых Чехов ссылается на мысли Льва Толстого — главным образом на идею непротивления злу насилием. Автор показывает, как данная идея воздействовала на жизнь двух простых людей — крестьянина Ефрема и вора Кузьмы. Ефрем, не противясь злу насилием после кражи, влияет на Кузьму, но тот не долго жалеет о содеянном, а быстро возвращается к прежней жизни. Данная форма про-

Artur Sadecki *Protest, którego nie było...*

теста в произведении Чехова оказывается неполноценной — является причиной ненатуральных поведений, и не может создать прочных межличностных связей в обществе, в котором не хватает воспитательной, медицинской и морально-религиозной поддержки.

Ключевые слова: Чехов, Толстой, непротивление злу насилием, протест

Jednym z podstawowych wymiarów wolności w społeczeństwie demokratycznym jest prawo do sprzeciwu wobec niesprawiedliwości, doświadczanej przez jednostkę lub grupę ludzi. Pojawiające się w europejskiej przestrzeni publicznej sentencje, np. „Prawo do protestu to prawo człowieka”¹, na szczęście pełnią dzisiaj funkcję przypomnienia (jeśli nie truizmu), a nie rewolucyjnego hasła. Mimo to za samą ideą stoją liczne pytania szczegółowe (formy protestu, granice wolności itp.), które nieustannie są powodem do polemik. W Rosji niekończące się dyskusje wywołuje słynny artykuł 31 konstytucji: „Граждане Российской Федерации имеют право собираться мирно, без оружия, проводить собрания, митинги и демонстрации, шествия и пикетирование”². Z perspektywy historycznej dopuszczenie takich przywilejów w społeczeństwie rosyjskim jest rzeczą nieoczywistą, stąd też wynika zarówno wzmożona refleksja w mediach³, jak i aktualność badań nad formami protestu — obecnymi i przeszłymi, które najczęściej dokonywały się w niesprzyjających uwarunkowaniach prawnych i politycznych.

¹ Tytuł krótkiego artykułu na stronie internetowej Amnesty International z 17 kwietnia 2019 roku, który pojawił się w odpowiedzi na debatę publiczną w Polsce, wywołaną przez strajki nauczycieli. Zob. *Prawo do protestu to prawo człowieka*, <https://amnesty.org.pl/prawo-do-protestu-to-prawo-czlowieka/> (29.04.2021).

² Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993 с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 01.07.2020), http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/bb71a77fd379bb39d3105930d245a274df7c5656/ (29.04.2021).

³ Motywowana najczęściej realnymi wystąpieniami o charakterze protestacyjnym. Dla przykładu, w pierwszej połowie 2021 roku jednym z głównych tematów, jak też w ogóle najważniejszym masowym ruchem protestacyjnym w Rosji, okazały się wystąpienia w obronie Aleksieja Nawalnego. Zob. np. *Протесты в поддержку Навального | 21 апреля 2021 | Прямой эфир*, <https://www.youtube.com/watch?v=qtuFmdppmA> (30.04.2021).

Szczególnie ciekawą i różnorodną przestrzenią refleksji, ale i zawołowanych form samego protestu, była XIX-wieczna literatura. W warunkach radykalizmu władz rosyjskich, odpowiadających siłą na bunty i nieprawomyślność (kółka studenckie, powstanie dekabrystów, spotkania pietraszewców itd.), otwarte wystąpienia przeciw wszelkim formom administracyjnych ograniczeń wolności były z góry skazane na porażkę. W związku z tym dyskurs wolnościowy przeniósł się z Placu Senackiego⁴ na stronicę książek. Następuje zdecydowana „wymiana ciosów” — reakcją na wolne słowo staje się cenzura (w warunkach XIX wieku jako forma instytucjonalna)⁵, z kolei w odpowiedzi na działania cenzorów „literatura i publicystyka stają się swego rodzaju instytucją opozycji wobec władzy”⁶. Przy tym ograniczanie wolności słowa nie słabnie z upływem czasu, a nawet, pod koniec wieku, pogłębia się⁷. Taki konflikt (zakaz wyznawania swoich racji *contra* protest, ukryty chociażby pod szatami fabuły) stanowi naturalną i oczywistą opozycję w układzie sił rządzących społeczeństwem, odpowiadającą regułom Newtonowskiej fizyki (akcja i reakcja). Co jednak istotne, występowanie w literatu-

---

⁴ W latach 1925–2008 nosił nazwę Plac Dekabrystów, na pamiątkę buntu, który miał miejsce 14 grudnia 1825 roku.

⁵ Warto przy tym zauważyć, że wbrew obiegowym sądom pewna (incydentalna) część działań aparatu cenzury nie zasługiwała na surowy osąd, m.in. cenzura była warunkiem *sine qua non* publikowania tekstów (w myśl zasady: albo druk po cenzurze, albo całkowity brak druku), a niektórzy cenzorzy dążyli do korygowania obiektywnie niewłaściwych nawyków literackich. Nieprzypadkowo cenzorami często byli profesorowie uniwersyteccy, a nawet sami literaci, na czele z Iwanem Goncezarowem i Fiodorem Tiutczewem. Zob. И.М. Чубаров, *Власть, знание и цензура (Россия, XIX в.)*, „Высшее образование в России” 2013, nr 10, s. 120–121.

⁶ И.М. Чирскова, *Цензура как историко-культурный феномен в России XIX века*, „Вестник РГГУ. Серия: Литературоведение. Языкознание. Культурология” 2008, nr 10, s. 115. Przeł. — A.S.

⁷ Reakcja po aktach terrorystycznych i śmierci Aleksandra II (13 marca 1881) wiąże się z nazwiskiem Konstantina Pobiedonoscewa, oberprokuratora Świętobliwego Synodu, który powtarzał bez ogródek, że Rosja nie jest gotowa na demokrację. Wtórował mu członek Komitetu Ministrów Piotr Wałujew, twierdząc, że nadużycie słów ukazujących się drukiem może mieć katastrofalne skutki dla państwowości. Zob. tamże, s. 121.

rze rosyjskiej polemiki, języka ezopowego i sprzeciwu nie wynika tylko z potrzeby bronięcia wolności, ale wiąże się też ze specyfiką samego etnosu. W pełni wyraził to jeden z literatów:

Apołłon Grigorjew, wiele rozmyślający o istocie rosyjskiego charakteru, doszedł w końcu do wniosku [...], że nasza mentalność jest dwoista: są wśród nas i cisi, i „drapieżni”, kultywujący pierwiastek rodzimy i buntujący się przeciwko niemu, w bylinach sąsiadują ze sobą obrazy „świętego” Ilji Muromca i „łobuza” Czuryły Plenkowicza⁸.

Idea protestu w literaturze rosyjskiej, podkreślmy, nie jest zatem tylko konsekwencją uwarunkowań politycznych, ale stanowi też jej organiczną część, wynikającą z mentalności i charakteru narodowego.

Sprzeciw, protest czy bunt przybierają w XIX-wiecznych tekstach różnorodne formy estetyczne, które łączy podstawowy chwyt maskujący — unikanie dosłowności. Otwartość byłaby zresztą w tych warunkach oznaką braku rozsądku (oczywista porażka z cenzurą) albo heroizmu, pociągającego za sobą różnorodne ofiary (np. historia Piotra Czaadajewa). Pisarze wypracowują zatem różne typy postaci oraz konfiguracje świata tekstu, apelujące do czytelnika o dodatkowy wysiłek interpretacyjny, czyli uchwycenie, z czym dany autor polemizuje i na co się nie zgadza. W pierwszej kolejności warto wymienić różne egzemplifikacje „bohaterów naszych czasów”, czyli „zbędnych” ludzi — jeżeli Aleksander Puszkina, Michaił Lermontow czy Iwan Turgieniew konstatują, że tak wygląda ówczesny szczyt ewolucji postaw społecznych (w warstwie arystokratycznej), rodzi to uzasadnione pytania o edukację, wychowanie, czy też możliwości, jakie państwo oferuje młodym ludziom. Z kolei pochylanie się nad losem „małego człowieka” to demonstracja oplakanych efektów hierarchizacji społeczeństwa. Udanym chwytem mogła być też swojego rodzaju metonimia (pojedyncze, anonimowe miasto w *Rewizorze* Nikołaja Gogola jako miniatura całego państwa), ukazywanie beneficjentów systemu zamiast jego twórcy (krytyka ziemian, handlujących ludźmi w systemie pańszczyźnianym w *Martwych duszach*) lub metaforyzacja („mróz” jako

⁸ B. Jegorow, *Oblicza Rosji. Szkice z historii kultury rosyjskiej XIX wieku*, przeł. D. i B. Żyłkowie, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2002, s. 25.

kształtowana przez władze egzystencja chłopów po uwłaszczeniu — *Mróz, Czerwony nos* (Nikołaja Niekrasowa). Jest to rzecz jasna tylko ułamek zjawisk związanych z literackim odzwierciedleniem niezgody i protestu wobec rzeczywistych sytuacji⁹, a przecież przedmiotem twórczej refleksji pisarzy były nie tylko konkretne negatywne zabiegi władzy i sposoby na wyrażanie sprzeciwu, ale również sama refleksja nad tym, czym jest protest. Ten aspekt, kluczowy w kontekście analizowanego przez nas dalej opowiadania, był szczególnie ważny w myśli Lwa Tołstoja.

Tołstojowska koncepcja niesprzeciwiania się złu siłą (*непротивление злу насилием*) doczekała się wyczerpujących komentarzy zarówno ze strony samego autora, jak i licznych myślicieli, w związku z czym zwrócimy uwagę na dwa aspekty zjawiska. Po pierwsze, jest to idea kontemplująca właśnie naturę protestu i wyrażania sprzeciwu, jednak zamiast atawistycznych reakcji Tołstoj proponuje oparte m.in. na chrześcijaństwie zwyciężanie zła dobrem¹⁰. Aby pokonać własną „siłę”, wymagana jest od człowieka rewolucja duchowa¹¹,

---

⁹ Według Emilii Fiesienko do odwiecznych tradycji literatury rosyjskiej odnoszą się: poszukiwania dróg do sprawiedliwego urzędowania życia społecznego, krytyczny stosunek do teraźniejszości, wiara w lepszą przyszłość Rosji (zob. Э.Я. Фесенко, *Русская литература XIX века в поисках героя*, Академический Проект, Москва 2013, s. 14). Opisy tejże krytyki i literackiego protestu można więc znaleźć w większości prac poświęconych poszczególnym twórcom, w związku z tym w charakterze źródła bibliograficznego wymienimy tylko wspomnianą tutaj książkę. Praca Fiesienko przedstawia główne zjawiska XIX-wiecznej literatury, związane z kształtowaniem (czyli tytułowym „poszukiwaniem”) bohatera, uwzględniające to, jakie aspekty były ważne dla kolejnych pisarzy w tworzeniu swoich postaci oraz, co istotne dla nas, jakie zjawiska uniemożliwiały prawidłowy rozwój i tworzenie się pełnej literackiej osobowości. Można w tym kontekście stwierdzić, że niezgoda pisarzy na opresyjne zabiegi władzy wielokrotnie odnajdywała swoją manifestację w błędach, wadach i ułomnościach bohaterów.

¹⁰ Z Listu św. Pawła do Rzymian (Rz 12,21).

¹¹ „Так непротивление должно стать воспроизведением учения Христа в реальной судьбе человека, преобразующее несогласие и вражду между людьми в отношения взаимопонимания и братской любви. Противиться злу можно и даже необходимо, но не посредством саморасширяющегося насилия, а через личное нравственное восхождение под руководством своей воли, исполняющей заповеди — к идеалу. Не сочувствуя внешним

wewnętrzna, której ciężar indywidualny przekształci się następnie w relacje międzyludzkie oparte na braterstwie i powszechny ład. Pokojowa koncepcja stanowiła więc wielostronny sprzeciw wobec np. działań wojennych, a więc znacznej części polityki carów. Pisarz swoją teorię „wcielał w życie” w literaturze, m.in. w *Wojnie i pokoju*, na przykładzie losu Płatona Karatajewa. Tu pojawia się drugi, istotny element — tołstojowska koncepcja, objawiając się również w tekstach literackich, wpływa na motywacje bohaterów, dynamikę postaci, które zmieniają swoje poglądy, oraz na płynący z dzieł morał. W ten sposób literatura niejako miałaby potwierdzać prawdziwość tez tołstoizmu.

Antoni Czechow w drugiej połowie lat osiemdziesiątych XIX wieku przeżywa okres „tołstojowski” — zainteresowanie myślą i dziełami Tołstoja przejawia się w dyskusjach, listach, a także w samych utworach pisarza. Niektóre opowiadania Czechowa wyraźnie czerpią z koncepcji autora *Anny Kareniny*, co spotykało się i z krytyką (odejście od zasad własnej poetyki), i ze zrozumieniem, w kontekście poszukiwań ideowych pisarza. Między innymi Boris Eichenbaum dostrzega wyraźny wpływ tołstoizmu w kilku tekstach Czechowa, szczególnie w *Spotkaniu* (1887), jednak konstatuje, że nie ma w tym nic dziwnego, wszak w tym czasie w centrum uwagi pisarza znajdował się problem „moralnej samoświadomości”¹².

W przywołanym opowiadaniu Czechow polemizuje z ideą niesprzeciwiania się złu, przedstawiając ją w typowy dla siebie sposób, czyli poprzez kolizję losów dwóch przypadkowych ludzi. Jeden z nich to Jefrem Denisow, pobożny chłop, jeżdżący po Rosji i zbierający fundusze na odbudowę cerkwi, która spłonęła w jego wsi. Przejeżdżając przez las, spotyka człowieka, który wygląda i zach-

---

революционным событиям — проводникам насилия — Лев Николаевич Толстой проповедует революцию внутреннюю, личностную, духовную”, О.С. Есман, Г.Н. Калинина, *Раскрытие экзистенциальных смыслов на примере концепции Л.Н. Толстого о непротивлении злу насилием*, „Наука. Искусство. Культура” 2019, nr 1 (21), s. 153.

¹² Б.М. Эйхенбаум, *О Чехове*, w: И.Н. Сухих i in. (red.), *А.П. Чехов: pro et contra*, t. 2, Изд. РХГА, Санкт-Петербург 2010, s. 697.

wuje się niezwykle. Jest to Kuźma Szkworeń, awanturnik, gaduła i złodziej, niedawno wypuszczony z aresztu. Kuźma wypytuje Jefrema o historię pożaru, w tym też o zebrane już pieniądze, i razem dojeżdżają do pobliskiej wsi. Tam udają się na nocleg, w trakcie którego znika część datków. Gdy Jefrem odkrywa, że zaginął jego woreczek z pieniędzmi, podejrzenie kieruje na swojego przypadkowego towarzysza — ma ku temu przesłanki, ponieważ Kuźma wcześniej uskarżał się na brak grosza przy duszy, a teraz wrócił zadowolony i pijany z zajazdu. Awanturnik wpada w szał, twierdząc, że jest niesłusznie oskarżany, i po chwili uderza chłopca w twarz. Okradziony podróżny milknie. Nie podsyca sporu — nie odpowiada na zło siłą — i uznaje, że napastnik mówi prawdę. Następnie w pokojowej atmosferze opuszcza wieś i kontynuuje misję. Kuźma początkowo gniewa się, chce sądu za pomówienia, ale stopniowo ten brak agresji ze strony chłopca zaczyna go drażnić i niepokoić. Pod jego wpływem złodziej w końcu przyzna się, że to on przepił część pieniędzy (resztę, która mu została, zwraca), aż przeżyje moment grozy — nareszcie zrozumie, że obraził Boga i skrzywdził niewinnego człowieka, zaczyna błagać o przebaczenie i płakać. Jefrem nie czuje złości i wyjaśnia, co należy uczynić w tej sytuacji (oddać pozostałą sumę, pójść do cerkwi, wyspowiadać się i odpokutować). Ta „recepta” uspokaja Kuźmę i opowiadanie kończy się tym, że w kolejnej wsi bohaterowie rozstają się — Jefrem ruszy dalej, a jego towarzysz będzie znowu awanturował się w zajazdzie i groził innym ludziom więzieniem.

Naszym celem będzie analiza wpływu tołstojowskiej koncepcji protestu na świat opowiadania, w tym na akcję i bohaterów, oraz próba odpowiedzi na pytanie, dlaczego okazała się ona nietrwała.

Tekst przedstawia ideę niesprzeciwiania się złu siłą w dwóch aspektach — w krótkich rozważaniach narratora, a przede wszystkim w aspekcie praktycznym, czyli poprzez działanie jednego z bohaterów. W warstwie fabularnej Czechow idzie więc śladem Tołstoj, co znajduje potwierdzenie chociażby w tym, że Jefrem Denisow został określony w krytyce jako „Czechowowski Płaton Karatajew”¹³. Idea zostaje więc wcielona w czyn, którego konsekwencje

¹³ С.В. Лакшин, *Толстой и Чехов*, Советский писатель, Москва 1975, s. 30.

odbiorca może zaobserwować na kilku płaszczyznach. Motyw niesprzeciwiania wpływa na akcję (stymuluje jej rozwój oraz stanowi główną inspirację do nagłego zwrotu) oraz zmiany w postępowaniu obu bohaterów. Następuje więc swojego rodzaju test nie samej idei, poddanej refleksji filozoficznej, tylko jej efektów w życiu postaci. To odpowiada generalnej postawie twórczej Czechowa — idea jako konstrukt myślowy nie jest dla pisarza ważna w oderwaniu od rzeczywistości, ponieważ dopiero kontekst życia jednostki uwidacznia jej prawdziwy kształt¹⁴, a ocena zależy wyłącznie od jej wpływu na człowieka. Warto przy tym zaznaczyć, że sam pisarz domagał się refleksji naukowej nad myślą Tołstoja — w odniesieniu do idei niesprzeciwiania się, nieprzekonany tym, że słowem braterskiej miłości można odmienić Innego, Czechow postulował, by pogląd autora zestawić z darwinowską koncepcją walki o przetrwanie¹⁵. Sam robi to w tekście literackim, wyrażając estetyczną refleksję o konflikcie racji.

Spójrzmy więc na wpływ idei na akcję, a potem na obu bohaterów. Gdy Jefrem odkrywa kradzież, dialog postaci rozgrywa się według scenariusza, który można uznać za bardzo prawdopodobny — oparty na rosnącym gniewie obu stron:

Кузьма поглядел на багровое лицо Ефрема и сам побагровел.
 — Какие деньги? — закричал он, вскакивая.
 — Деньги! 26 рублей!
 — Я их взял, что ли? Пристаёт, сволочь!
 — Да что сволочь! Ты скажи, где деньги?
 — А я их брал, твои деньги? Брал? Ты говори: брал? Я тебе, проклятый, покажу такие деньги, что ты отца-мать не узнаешь!
 — Ежели ты не брал, зачем же ты харю воротишь? Стало быть, ты взял! Да и то сказать, на какие деньги всю ночь в трактире гулял и табак покупал? Глупый ты человек, несообразный! Нешто ты меня обидел? Ты Бога обидел!

¹⁴ Pisze o tym Władimir Katajew — dla pisarza to człowiek jako odrębna jednostka ma największe znaczenie, a nie świat pojęć abstrakcyjnych. Dlatego poglądy na życie i pojęcia zawsze są „indywidualizowane”, zestawiane z losem człowieka, co pozwala wykazać ich względność. Zob. В.В. Караев, *Проза Чехова. Проблемы интерпретации*, Изд. МГУ, Москва 1979, s. 146 i n.

¹⁵ В.В. Караев (red.), А.П. Чехов. *Энциклопедия*, Просвещение, Москва 2011, s. 457.

— Я... я брал? Когда я брал? — закричал высоким, визжащим голосом Кузьма, размахнулся и ударил кулаком по лицу Ефрема. — Вот тебе! Хочешь, чтоб еще влетело? Я не погляжу, что ты божий человек!

Ефрем только встряхнул головой и, не сказав ни слова, стал обуваться¹⁶.

Emocje narastają i przez to repliki dialogu zaczynają napełniać się inwektywami. Oprócz tego bohaterowie jasno wyrażają swoje pozycje — Jefrem wyjaśnia logicznie, dlaczego uważa Kuźmę za winnego, a ten twardo broni swojego „dobrego imienia”. Broni przez atak, a więc sprzeciwia się złu (jakiego w swoim mniemaniu padł ofiarą) siłą i ostatecznie uderza. Znamienna jest reakcja Jefrema — natychmiast zaprzestaje sporu, co podkreśla i narrator („не сказав ни слова”), i sam fakt, że nie pada żadna replika, a tym bardziej żaden cios. To miejsce dzieli świat tekstu na dwie części, będące egzemplifikacją różnych podejść do idei protestu.

Postawa Kuźmy jest dla niego naturalna — w momencie wzburzenia wybiera najprostszą, atawistyczną reakcję wobec ataku na swój „honor” i oczekuje podobnej odpowiedzi, ale zostaje zaskoczony przez przeciwnika jej brakiem. Rozwój akcji ukazuje uspokojonego Jefrema, który czerpie siłę z wiary i miłości bliźniego, oraz stopniowy proces uspokajania się Kuźmy. Ten jeszcze długo obraża rozmówcę („жулик”, „старый черт”), żąda spotkania ze starostą, a nawet proponuje przeszukanie. Okradziony zaniechał polemiki i powtarza tylko: „ты не брал, ну и молчи [...]. Не мои деньги, божьи... Ужо Бог рассудит” (s. 126). Brak ataku i zaufanie oponenta skłaniają Kuźmę do refleksji, jakiej zapewne nigdy nie doświadczył. Na dodatek ciągle przypominanie, że ten czyn obraził Boga, wprowadza bohatera w stan niepokoju. W końcu zmienia on retorykę — twierdzi, że żartował i zwraca pieniądze. Następnie zaczyna przeproszać i ta sekwencja poprzez intensyfikację emocji przypomina cytowaną scenę kłótni — tam narastał gniew, a tu rośnie żal i strach. Podkreślają to zarówno repliki bohatera¹⁷, jak i za-

¹⁶ А.П. Чехов, *Встреча*, w: А.П. Чехов, *Полное собрание сочинений и писем в 30-ти томах. Сочинения в 18-ти томах*, t. 6, Наука, Москва 1974–1982, s. 125–126. Wszystkie cytaty z utworu pochodzą z tego wydania i dalej będą oznaczane w nawiasach ze wskazaniem strony.

¹⁷ Rosnąca skrucha przejawia się m.in. w użyciu form *deminutivum*, kolejno:

chowanie — płacz, pokłon do ziemi. Jefrem mimo całej pokory jest zmęczony i zdenerwowany na towarzysza, ale udziela mu porady, jak oczyścić duszę. Kuźma widzi dla siebie ratunek i to pozwala mu natychmiast wrócić do wesołkowatej, awanturycznej postawy, zupełnie jakby stan skruchy przeczył jego naturze.

Idea niesprzeciwiania się złu siłą, jak widać, oddziałuje w różny sposób na bohaterów. Niewątpliwie na pierwszy plan wysuwają się zmiany w zachowaniu Kuźmy, ale warto również podkreślić wpływ koncepcji na Jefrema. Czechow osiąga tu inny efekt niż Tołstoj w wyobrażeniu Płatona Karatajewa. Postać z *Wojny i pokoju* jest niemal synonimem całej idei, bohater *Spotkania* wygląda natomiast bardziej realistycznie, „po ludzku”, a jego zachowanie nie jest idealistycznym wyrażeniem wzorca postawy, tylko trudnym dążeniem do jego realizacji. Z chrześcijańskiego punktu widzenia postawa chłopca nie jest wolna od grzechu — Jefrem osądza Kuźmę nawet przed kradzieżą i obraża go: „На настоящего человека не похож” (s. 123), „Много ты знаешь, дурак” (s. 127), „Вредный член общества!” (s. 127). Jest też pewny swojego sądu i oskarżenia w momencie odkrycia kradzieży (najzupełniej słusznie), a także zachowuje się wręcz grubiańsko w chwili, gdy Kuźma przeżywa kryzys i pragnie przebaczenia: „Э, пристал! [...] Отстань! [...] Да ты послушай, что я скажу тебе, дураку! Э, ревет, словно баба!” (s. 128). Dlatego brak sprzeciwu siłą w jego wykonaniu jest czynem heroicznym, a przez to również w pewnym stopniu obcym, sztucznym. Bohater jak gdyby hamuje się, pomny nauk chrześcijańskich, że trzeba kochać i przebaczać, dlatego jego brak reakcji na uderzenie jest tak wyraźny, nagły i nieszablonowy w utworze — odpowiadający temu, że idea nie jest dla Jefrema czymś naturalnym.

Po drugiej stronie jest Kuźma. Bohater wyróżnia się już w momencie pojawienia się w tekście, ponieważ Czechow daje mu niezwykłą dla swojej twórczości długą charakterystykę:

У самой дороги, положив голову на муравейный холмик, лежал длинноногий мужик лет 30-ти, в ситцевой рубашке и в узких, не мужицких штанах, засунутых в короткие рыжие голенища. [...] Лежал мужик не-

„А ты не сердчай, дед”, „Ты, дядя, не обижайся”, „Прости Христа ради [...] Дедушка, родненький” (s. 128).

покойно: всё время, пока рассматривал его Ефрем, он дергал то руками, то ногами, точно его донимали комары или беспокоила чесотка. Но ни одежда, ни движения, ничто не было так странно в нем, как его лицо. [...] Бледное, жидковолосое, с выдающимся вперед подбородком и с чубом на голове, оно в профиль походило на молодой месяц; нос и уши поражали своей мелкостью, глаза не мигали, глядели неподвижно в одну точку, как у дурачка или удивленного, и, в довершение странности лица, вся голова казалась сплюснутой с боков, так что затылочная часть черепа выдавалась назад правильным полукругом (s. 118).

Opis bohatera, wraz z jego dalszym zachowaniem (oprócz konfliktu z Jefremem kłóci się z innymi chłopami, kpi, pozwala sobie na rękoczynny i kradzieże), składa się na ciekawy i zagadkowy obraz ludowego awanturnika. Aleksandr Kubasow w artykule *Дискурсивные практики в рассказе А.П. Чехова „Встреча”* nazywa go bohaterem „hybrydowym”¹⁸ i wylicza, jakie praktyki dyskursywne wykreowały tę postać. Kuźma wyglądem przypomina jednego z bohaterów (przestępców) szkicu Siergieja Maksimowa *Два нустосвята*, z którego pochodzi motto do opowiadania. Uczony dalej przytacza nazwiska Siergieja Korsakowa, psychiatry, oraz Władimira Lesiewicza, filozofa, których prace o chorobie alkoholowej i zaburzeniach psychicznych również znajdują swój oddźwięk w zachowaniach bohatera (m.in. drżenie ciała, zmiany emocjonalne, trudności w formułowaniu myśli). Wreszcie Kubasow podaje kontekst prywatny — bohater miałby nosić w sobie ślady charakterystyk dwóch braci Czechowa, Nikołaja i Aleksandra. Aleksandr w okresie przed powstaniem opowiadania rozdrażnił Antoniego swoim zachowaniem, Mikołaj zaś sam cierpiął na chorobę alkoholową.

Do tego „hybrydowego” obrazu warto dodać jeszcze jeden aspekt, wynikający z szerszych odniesień kulturowych. Kuźma to łotrzyk¹⁹,

---

¹⁸ А.В. Кубасов, *Дискурсивные практики в рассказе А.П. Чехова „Встреча”*, „Уральский филологический вестник. Серия: Русская классика: динамика художественных систем” 2020, nr 4, s. 122.

¹⁹ Borys Jegorow zwraca uwagę na następujący aspekt buntowniczej strony mentalności chłopskiej: „Lenistwo i nieodpowiedzialność niewolnika łatwo łączyły się z oszustwem i złodziejstwem — tutaj i przykazania religijne nie pomagały” (B. Jegorow, *Облича Росji...*, s. 30).

a jego opis i zachowanie zawierają w sobie odniesienia do folkloru. Nietypowa głowa²⁰ (kształtem przypominająca księżyc), długie nogi, dziwny ubiór czy sam fakt, że bohater ujawnia się najpierw w niepokojącym lesie, umożliwiają skojarzenia z postaciami z opowieści ludowych i bajek, w stylu Baby Jagi. Oczywiście, Kuźma nie jest postacią rodem z fantastyki, ale ślady folkloru pozwalają dostrzec, po pierwsze, jego kolejny prototyp, czyli sprytnego złodziejczaka, który radzi sobie w każdych okolicznościach, oszukując nawet potężne siły²¹ (w danym tekście — okradzionym jest sam Bóg). Po drugie, wyjaśnia to kolejny odrealniony obraz, jaki wyłania się w opowiadaniu, dotyczący cerkwi. W istocie, jej wyobrażenie w tekście (jako budynku i instytucji) staje się wieloaspektowe i pełni ważną rolę w historii protestu bohatera, o czym za chwilę.

Wracając już do działań postaci, warto zauważyć, że Kuźma dłużej niż Jefrem zachowuje się naturalnie — śmieje się i awanturuje, złości, i ta złość nie mija tuż po zadaniu przemocy, jak u pobożnego towarzysza. Dopiero ciągły brak sprzeciwu w końcu porusza bohatera i powoduje rozstrój nerwowy, przeraża i zmusza do żalu za winy. Zmiana następuje stopniowo, co może dowodzić jej prawdopodobieństwa, i jest to decydujący moment, który miałby potwierdzać, na gruncie refleksji estetycznej, założenia tołstoizmu — niesprzeciwianie się złu siłą może odmienić duszę ludzką. Jak wiemy, Czechow dodaje jednak zakończenie, przeczące wnioskowi, płynącemu z tekstów Tołstoja²². Co przeszkodziło w tej pacyfistycznej transformacji? Jeśli traktować postać jak alkoholika z zaburzeniami psychicznymi, odpowiedź jest dość oczywista — wzruszenie było tylko jednym ze stanów, charakterystycznych dla rozchwia-

²⁰ Według Kubasowa Czechow miałby tu sięgać do wiedzy anatomicznej, łączącej się z problemami zaburzeń zdrowia psychicznego jednostki. Wygląd Kuźmy to wyraźnie podkreślony typ asteniczny. Zob. A.B. Кубасов, *Дискурсивные практики...*, s. 120.

²¹ „Mnóstwo rosyjskich bajek ludowych opiera fabuły na motywie kradzieży: bohaterowie kradną jabłka, pióro żar-ptaka, konia i tak dalej — i jest to traktowane jako czyn bohaterski, a nie jako wada!” (B. Jegorow, *Обличья Росji...*, s. 31).

²² Przede wszystkim z opowiadania *Chrześniak* (*Крестник*, 1886). Zob. A.B. Кубасов, *Дискурсивные практики...*, s. 107.

nia emocjonalnego²³, po którym wkrótce nie zostaje żaden ślad. Spójrzmy jednak na aspekt fantastyczno-bajkowy. Kuźma cierpi i przeżywa bojaźń „страшного, гневного Бора” (s. 128). Strach jest na tyle silny, że zaraża nim nawet Jefrema, który „odświeża” swoją bogobojność. Ale gdy tylko tamten zacznie tłumaczyć złodziejowi cerkiewną metodę oczyszczenia z win, idea przemiany upada. Podniosły, fantastyczny motyw odrodzenia kończy się prozaicznym powrotem do codzienności. Dlaczego tak oddziałuje wspomnienie o spowiedzi — w utworze odniesienie do świątyni i kultu następuje kilkukrotnie. Początkowo cerkiew (jako budowla) ze wsi Jefrema zostaje zniszczona przez pożar²⁴. Jej nietrwałość podkreśla zarówno fakt, że trzeba zbierać prawdziwe, prozaiczne środki na jej odbudowę, jak i powóz Jefrema, na którym stoi „образ Казанской Божией матери, пожухлый и полупившийся от дождей и жара” (s. 117). Sam Kuźma nie zdradza związków z wiarą, m.in. poprzez brak szacunku do bliźniego lub czci do ojca i matki. Kiedy bohaterowie zatrzymali się na nocleg, z okna widać miejscową cerkiew: „церковь, сливаясь в потемках, росла в ширину и, казалось, уходила в землю... Слабый красный свет, должно быть, отражение вечерней зари, ласково мигал на ее кресте” (s. 123). Budynek wydaje się tu niemalże ożywiony, rozrasta się, jak zaczarowany. A słaby ogień, odbity w krzyżu, pozostawia niepewność, czy świątynia skrywa prawdę, czy jest li tylko budynkiem²⁵. W obliczu tych opisów cerkiew w utworze wydaje się czymś nietrwałym, fantasmagorycznym, a także czymś sprzecznym wewnętrznie (zakorzenianie się w ziemi a ulotność — groźba spłonięcia). Wyłaniający się obraz stanowi poznawcze tło do zrozumienia losu Kuźmy. Jego

²³ W ten sposób Czechow polemizuje ze wspomnianym wcześniej Maksimowem. Autor szkicu *Два нустосвята* zastanawiał się, dlaczego nie udaje się „naprawić” człowieka z zaburzeniami psychosomatycznymi. Pisarz odpowiada, że zamiast „naprawiania” w pierwszej kolejności nieodzowne byłoby leczenie. Zob. tamże, s. 118.

²⁴ W wyniku uderzenia pioruna, jak informuje Jefrem.

²⁵ Motyw świecących kopuł czy krzyża na cerkwi występuje wielokrotnie w prozie Czechowa, co wynika z przywiązania emocjonalnego autora do takiego widoku. Zob. П.М. Бицилли, *Творчество Чехова. Опыт стилистического анализа*, w: И.Н. Сухих i in. (red.), *А.П. Чехов: pro et contra...*, s. 542–544.

wiara oparta jest na iluzorycznym fundamencie, który albo wrośnie głęboko pod ziemię, albo spłonie, trawiony gniewem Bożym, dokładnie jak wizje obu cerkwi-budynków. Dlatego też rada Jefrema, jak zadośćuczynić za zło, nie wyda owoców — Kuźma ma zbyt mały związek z kultem religijnym, nie rozumie jego zasad (ulotnych, niejasnych), by cud przemiany przetrwał. Chociaż udaje się wzbudzić żal w złoczyńcy, to brakuje trwałych, instytucjonalnych wzorców, by tę ostatnią zdrową cząstkę sumienia wesprzeć w drodze do odnowy duchowo-moralno-religijnej.

W *Wojnie i pokoju* Płaton Karatajew był w stanie swoją postawą odbudować psychikę Pierre'a Bezuchowa i umocnić fundamenty jego moralności. U Czechowa idea niesprzeciwiania się złu siłą działa... przez chwilę²⁶. Pisarz ukazuje, że tołstojowska koncepcja jest niewystarczająca do sterowania życiem społecznym, w którym każdy człowiek ma swoją własną indywidualność (w tym psychikę, ciało, uczucia itp.) oraz jest uczestnikiem różnorodnych dyskursów. Dla Jefrema idea wydaje się narzucona, przeczy jego charakterowi i stanowi wyzwanie dla siły woli bohatera. Kuźma z kolei zostaje poruszony tylko przez moment, ale brak wszechstronnego wsparcia (medycznego, psychologicznego, religijnego) uniemożliwia zakorzenienie się w nim wzorca pokory i braterstwa. Tym samym elementy folkloru i niezwykłości, o których wspominaliśmy, pozwalają zaryzykować stwierdzenie, że sam pomysł, by idea Tolstoja okazała się nieomylna i trwała niezależnie od kontekstu, w Czechowskim świecie jawi się jako bajka.

Ostatni głos w dyskusji oddajmy narratorowi. Chociaż Czechow usuwał w późniejszej redakcji ślady moralizowania²⁷, to jednak pozostawił jeden bardzo ciekawy komentarz do wydarzeń. Gdy Kuźma przeżywa jeszcze złość po kłótni, narrator zauważa:

Естественно, когда на обиду отвечают хитростью и силой, когда обидчик влечет за собою борьбу, которая самого обидчика ставит в положение

²⁶ Jeśli oceniać efekty — Jefrem osiągnął wiele, ale nie wszystko. Kuźma przyznał się, przeprosił, pożałował i nawet oddał pieniądze, ale nie całą kwotę. Z opowiadania wynika, że reszta nie zostanie zwrócona, a skrucha i poprawa nie trwały długo.

²⁷ *Примечания*, w: А.П. Чехов, *Полное собрание сочинений...*, s. 646.

обиженного. Если бы Ефрем поступил по-человечески, то есть обиделся, полез бы драться и жаловаться, если бы мировой присудил в тюрьму или решил: „доказательств нет”, Кузьма успокоился бы; но теперь, идя за телей, он имел вид человека, которому чего-то недостает (s. 127).

Ostatecznie sam narrator potwierdza, że idea niesprzeciwiania się złu siłą, czyli brak tradycyjnego protestu, okazuje się sprzeczna z naturą. Widać to najlepiej w odniesieniu do przywołanej wcześniej w artykule mechaniki newtonowskiej — akcja (krzywda ze strony Kuźmy) nie wywołała reakcji (opór Jefrema), co doprowadziło do czasowego zaburzenia rzeczywistości, szybko jednak zażęganego.

Czechow na swój sposób włączył się do wielkiej polemiki dotyczącej tołstoizmu. W *Spotkaniu* nie rozwiązał wszystkich zagadnień, ale przyjrzał się konkretnym jednostkom, w określonych kontekstach, zmagającym się z tą ideą. Autor jak zwykle unikał kategoryczności, jednak konflikt postaw bohaterów ujawnia podstawowe trudności, związane z taką koncepcją protestu, m.in.: nienaturalność, potrzebę hamowania instynktów i konieczność innego, zdecydowanie silniejszego wsparcia ze strony instytucji (Cerkiew, służba zdrowia, a po drodze, w domyśle, i szkoła, kształtująca charaktery). W danym momencie historycznym idea niesprzeciwiania się złu siłą możliwa była do pełnego zrealizowania w jednej tylko przestrzeni — literackiej — a i to pod warunkiem, że świat tekstu dopuszczał motywy tendencyjne lub fantastyczne²⁸.

---

²⁸ Dlatego też w późniejszych utworach Czechow uwalnia się od wpływu Tołstoja, a pojawiające się z rzadka odniesienia do jego nauk przybierają formę krytyczną, jak chociażby w *Sali numer 6*. Pod postacią lekarza Ragina skrywa się człowiek, usprawiedliwiający się przed walką o poprawę tragicznych warunków leczenia pacjentów ideą niesprzeciwiania, podbudowaną myślami starożytnych stoików. Czechow na przykładzie losu bohatera pokazuje krach takiej postawy, gdy lekarz sam pada ofiarą urządzonego przez siebie świata i staje się pacjentem własnego szpitala (w którym nagle umiera). Można zauważyć podobieństwo obu tekstów, jednak polemika, jaka pojawia się w *Spotkaniu*, w *Sali numer 6* ewoluuje w kierunku jednoznacznego osądu idei niesprzeciwiania się złu siłą.

REFERENCES

- A.P. Chekhov. *Encyklopediya*. Ed. Kataev, Vladimir. Moskva: Prosveshcheniye, 2011 [А.П. Чехов. *Энциклопедия*. Ред. Катаев, Владимир. Москва: Просвещение, 2011].
- Bitsilli, Petr. "Tvorchestvo Chekhova. Opyt stilisticheskogo analiza." *A.P. Chekhov: pro et contra*. Vol. 2. Ed. Sukhikh, Igor', et al. 522–692. Sankt-Peterburg: Izd. RKHGA, 2010 [Битсилли, Петр. "Творчество Чехова. Опыт стилистического анализа." *А.П. Чехов: pro et contra*. Т. 2. Ред. Сухих, Игорь и др. 522–692. Санкт-Петербург: Изд. РХГА, 2010].
- Chekhov, Anton. "Vstrecha." *Polnoye sobraniye sochineniy i pisem v 30-ti tomakh. Sochineniya v 18-ti tomakh*. Vol. 6. 117–129. Moskva: Nauka, 1974–1982 [Чехов, Антон. "Встреча." *Полное собрание сочинений и писем в 30-ти томах. Сочинения в 18-ти томах*. Т. 6. 117–129. Москва: Наука, 1974–1982].
- Chirskova, Irina. "Tsenzura kak istoriko-kul'turnyy fenomen v Rossii XIX veka." *Vestnik RGGU. Seriya: Literaturovedeniye. Yazykoznaniiye. Kul'turologiya*, no. 10, 2008: 115–125 [Чирскова, Ирина. "Цензура как историко-культурный феномен в России XIX века." *Вестник РГГУ. Серия: Литературоведение. Языкознание. Культурология*, № 10, 2008: 115–125].
- Chubarov, Igor'. "Vlast', znaniye i tsenzura (Rossiya, XIX v.)." *Vysheye obrazovaniye v Rossii*, no. 10, 2013: 117–124 [Чубаров, Игорь. "Власть, знание и цензура (Россия, XIX в.)." *Высшее образование в России*, № 10, 2013: 117–124].
- Eykhbaum, Boris. "O Chekhove." *A.P. Chekhov: pro et contra*. Vol. 2. Ed. Sukhikh, Igor', et al. 693–705. Sankt-Peterburg: Izd. RKHGA, 2010 [Эйхенбаум, Борис. "О Чехове." *А.П. Чехов: pro et contra*. Т. 2. Ред. Сухих, Игорь и др. 693–705. Санкт-Петербург: Изд. РХГА, 2010].
- Fesenko, Emiliya. *Russkaya literatura XIX veka v poiskakh geroya*. Moskva: Akademicheskii Proyeckt, 2013 [Фесенко, Эмилия. *Русская литература XIX века в поисках героя*. Москва: Академический Проект, 2013].
- Jegorow, Boris. *Oblicza Rosji. Szkice z historii kultury rosyjskiej XIX wieku*. Transl. Żyłko, Bogusław, Żyłko, Dorota. Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, 2002.
- Kataev, Vladimir. *Proza Chekhova. Problemy interpretatsii*. Moskva: Izd. MGU, 1979 [Катаев, Владимир. *Проза Чехова. Проблемы интерпретации*. Москва: Изд. МГУ, 1979].
- "Konstitutsiya Rossiyskoy Federatsii (prinyata vsenarodnym golosovaniyem 12.12.1993 s izmeneniyami, odobrennymi v khode obshcherossiyskogo golosovaniya 01.07.2020)." http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/bb71a77fd379bb39d-3105930d245a274dfc5656/. Accessed 29 April 2021 ["Конституция Российской Федерации (принята всенародным голосованием 12.12.1993 с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 01.07.2020)." http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/bb71a77fd379bb39d3105930d245a274dfc5656/. Дата обращения: 29 апреля 2021].
- Kubasov, Aleksandr. "Diskursivnyye praktiki v rasskaze A.P. Chekhova Vstrecha." *Ural'skiy filologicheskii vestnik. Seriya: Russkaya klassika: dinamika khudozhestvennykh sistem*, no. 4, 2020: 106–126 [Кубасов, Александр. "Дискурсивные практики в рассказе А.П. Чехова *Встреча*." *Уральский филологический вестник. Серия: Русская классика: динамика художественных систем*, № 4, 2020: 106–126].
- Lakshin, Vladimir. *Tolstoy i Chekhov*. Moskva: Sovetskiy pisatel', 1975 [Лакшин, Владимир. *Толстой и Чехов*. Москва: Советский писатель, 1975].
- "Prawo do protestu to prawo człowieka." <https://amnesty.org.pl/prawo-do-protestu-to-prawo-czlowieka/>. Accessed 29 kwietnia 2021.
- "Protesty v podderzhku Naval'nogo | 21 aprelya 2021 | Pryamoy efir." <https://www.youtube.com/watch?v=qtuFmdpqmА>. Accessed 30 April 2021 ["Протесты в поддержку

ку Навального | 21 апреля 2021 | Прямой эфир.” <https://www.youtube.com/watch?v=qtuFmдpqrтA>. Дата обращения: 30 апреля 2021].

Yesman, Olga, Kalinina, Galina. “Raskrytiye ekzistentsial’nykh smyslov na primere kontseptsii L.N. Tolstogo o neprotivlenii zlu nasiliyem.” *Nauka. Iskusstvo. Kul’tura*, no. 1 (21), 2019: 151–154 [Есман, Ольга, Калинина, Галина. “Раскрытие экзистенциальных смыслов на примере концепции Л.Н. Толстого о непротивлении злу насилием.” *Наука. Искусство. Культура*, № 1 (21), 2019: 151–154].

Artur Sadecki Protest, którego nie było...